



**Yazar/Author**

Yasin ERCİLSİN\*

**Makale Adı/Article Name**

**Erken Cumhuriyet Döneminde Sosyal Devletin İnşa Süreci ve Sınır Vilayeti "İğdır" (1923-1935)**

*The Construction Process of the Social State in the Early Republic Period and the Border City "İğdır" (1923-1935)*

**ÖZ**

17. yüzyılda Westfalya Anlaşması'nın sonunda Avrupa'da ortaya çıkan yeni dünya düzeni modern devlet sistemin temellerini oluşturdu. Türkiye Cumhuriyeti de Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olarak modern ilkeler çerçevesinde yapılanmasını sürdürdü. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'nin ardından Anadolu'da ortaya çıkan sefalet, yoksulluk ve yıkımın giderilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede yeni Cumhuriyetin temel amaçlarından biri olan sosyal devlet prensipleri hayata geçirildi. Anadolu'da savaş sürecinin ardından göç, asayiş, imar gibi sosyal devletin temel vazifelerini içeren konularda hızla çalışmalara başlandı. İğdır'da Milli Mücadele sürecinde büyük yıkım ve savaşa maruz kaldı. Aralık 1920'de Türkiye sınırlarına dâhil edilen İğdır'ın yeniden inşası, toplumsal düzenin tesis edilmesi uzun bir süreci kapsamaktaydı. 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından 1935 yılına kadar geçen on beş yıllık süre zarfında sınır ihlalleri, asayiş problemleri, salgın hastalıklar ile mücadele, muhacirlerin iskânı, İğdır'daki çözülmesi gereken problemlerin başında gelmekteydi. Çalışmanın amacı İğdır'da ortaya çıkan sosyal problemleri inceleyerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal politikalarının hayata geçirildiği süreci Türk arşiv belgeleri ışığında analiz etmektir.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye Cumhuriyeti, Sosyal Devlet, İğdır.

**ABSTRACT**

The new world order that emerged in Europe at the end of the Treaty of Westphalia in the 17th century laid the foundations of the modern state system. The Republic of Turkey continued its structuring within the framework of modern principles as a continuation of the Ottoman Empire. The misery, poverty and destruction that emerged in Anatolia after the First World War and the War of Independence had to be eliminated. In this framework, social state principles, one of the main objectives of the new Republic, were implemented. After the war in Anatolia, work was quickly started on issues that included the basic duties of the social state, such as immigration, public order and construction. İğdır was subjected to great destruction and war during the War of Independence. The reconstruction of İğdır, which was included in the borders of Turkey in December 1920, and the establishment of social order covered a long process. During the fifteen years following the proclamation of the Republic in 1923 and until 1935, border violations, public order problems, the fight against epidemics, and the settlement of immigrants were among the problems that needed to be solved in İğdır. The aim of the study is to examine the social problems that emerged in İğdır and to analyse the process in which the social policies of the Republic of Turkey were implemented in the light of Turkish archival documents.

**Key Words:** Republic of Turkey, Social State, İğdır city.

## Extended Abstract

One of the nation states established within the framework of modern state principles that emerged in Europe was the Republic of Turkey. After the War of Independence, the poverty, hunger and misery caused by the war had to be eliminated. In addition, the reconstruction of destroyed villages, towns and cities and providing livable conditions were important for the development of the country. As a matter of fact, in the first fifteen years of the Republic of Turkey, great strides were made throughout the country to protect and increase social welfare. Institutions such as hospitals, child protection homes and elderly care homes were built in the center of every city across the country to ensure the peace and welfare of all segments of society. In order for the Republic of Türkiye to develop, the population had to be protected, improved and increased. In the first census of the Republic of Turkey, it was determined that 13 million people lived in the country. More than fifty percent of this population were women and children. The majority of the male population survived after the wars, but were infected with various epidemics, were not adequately nourished, and lost their stamina and ability to work. Therefore, it was necessary to increase production and reorganize public health.

One of the biggest problems in the country was that public order could not be fully maintained because the army had been fighting on the front for many years. The fact that gangs caused many incidents such as robbery and murder made it difficult for the police and gendarmerie to ensure public security. Especially gangs and militias sheltering in mountainous areas far from the city center came to villages, towns and city centers and plundered and even committed murders, endangering public security. Since the city of İğdır was located on the border of Turkey and the Soviet Union, ensuring the security of the city was even more important. İğdır, which remained under Russian rule for approximately ninety years after leaving the Ottoman Empire, was included in the borders of the Republic of Turkey with the Treaty of Gyumri signed in 1920. İğdır and its surroundings were one of the regions where bandits and gangs operated. Robbers were active in İğdır and its surroundings from 1920 to 1930. The gangs that caused problems between the Soviet Union and Turkey were sheltering in the high places of Mount Ararat, twenty kilometers away from İğdır. The gangs living in hard-to-reach caves in the high and rocky regions of Mount Ararat were collecting tribute by usurping the property of the people sheltering in the İğdır Plain. However, the Republican administration aimed to create a classless society united around national principles by educating the population within the framework of modern principles.

The Republican administration aimed to increase the education and knowledge level of the people by reaching the public through modern institutions such as Public Schools and Community Centers. The Republican administration started a literacy campaign for public education and a library full of books was established in İğdır. He also organized social activities to encourage people to do sports. It was aimed to ensure social unity by organizing horse races, nature walks and various public festivals. Aras River, which forms the border between İğdır and the Soviet Union, was one of the water resources of the region. Water carried from the Aras River through water channels was used to feed the products grown in the İğdır Plain. The biggest project of the Republican administration in the city of İğdır was to develop cotton agriculture in the İğdır Plain with water to be transported from the Serdarabat Dam on the Aras River, which was established with the financial support of the Soviet Union. As a result, the Republic of Turkey aimed to develop the border city of İğdır in every aspect and to have a modern status. Thus, the Republic of Turkey was spending all its economic and political resources to build modern cities and raise modern people for this purpose.

The aim of the study is to analyze the social events that took place in İğdır and its surroundings between 1920 and 1935, together with archive documents. It also aims to evaluate the development stages of the society and reveal objective information by examining the state investments made by the Republic of Turkey in İğdır and its surroundings. Using archival documents to re-evaluate existing information within this framework made the study more powerful. The situation of the city of İğdır in the early Republic period was examined in more detail. One of the aims of this study is to help create new studies and provide more qualified information.

According to the data obtained at the end of the study, there is a need for a more detailed examination and evaluation of the Early Republic period. The Republican period has generally been evaluated in terms of political and military processes. However, it is necessary to evaluate in more detail the resources used by the Republic of Turkey to develop its society in social, cultural and economic terms. Because the Republic of Turkey, which was established as a continuation of the Ottoman Empire, is a nation state. But the Ottoman Empire has a multinational structure. For this reason, examining the factors that enable social transformation along with political and military transformation will provide more accurate data. After all, history is not just about political and military events. Everything that concerns society is within the scope of history. This study also tried to fulfill the aim of shedding light on the social history of the recent period.

## Giriş

17. yüzyıl Avrupa’ında Westfalya Antlaşması ile ortaya çıkan yeni uluslararası düzen günümüze kadar devam edecek olan modern devlet olgusunun temellerini attı (Özcan,2019,s.2). Fransız İhtilali’nin ardından ortaya çıkan milliyetçilik kavramının etrafında değişen ve dönüşen “devlet” kavramı, imparatorlukların dağılması ile etnik kimlik ilkelerinin ön planda olduğu milliyetçi yapılar etrafında kurumsallaştı (Alakel, 2011: s.10). 15. ve 16. yüzyılda en ihtişamlı dönemini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu’nun da geleneksel imparatorluk düzeni 18. yüzyıldan itibaren sarsılmaya başladı (Çetinkaya, 2022: s.3). 1876 yılında Sultan II. Abdülhamid idaresinde Meşrutiyetin ilanı ile Kânûn-ı Esâsi hayata geçirildi. 1908 yılına kadar Sultan Abdülhamid anayasayı askıya alsa da Osmanlı Mebusan Meclisi yeniden açıldı ve Cumhuriyet Türkiye’sinin temellerini oluşturacak modern devlet kimliğinin parçası olan kurumlar inşa edildi (Kansu, 2023: s.158).

II. Meşrutiyet Dönemi’nde hem fikri açıdan hem de yapısal açıdan Türkiye Cumhuriyeti’nin temelini oluşturacak siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri organizasyonların temelleri atıldı. Özellikle sosyal devlet prensipleri etrafında yardım cemiyetleri kuruldu, var olan yapılar ise yeniden dönüştürüldü. Nitekim Fukaraperver Cemiyetleri, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Osmanlı Donanma-yı Milliye İane Cemiyeti gibi toplum yararını gözeten kurumlar işlevselleştirildi (Özbek, 2016: s.295). 1914 yılında başlayan ve dört yıl devam eden Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi, askeri ve ekonomik sahadaki başarısızlığının neticesi olarak büyük bir sosyal çöküş başladı. 1914 yılından 1923 yılına kadar devam savaş sürecinde iki buçuk milyondan fazla dinamik insanı ordu hizmetinde kullanan Osmanlı İmparatorluğu, ekim ve dikim yapan nüfusu, üretim ve hizmet sektöründen uzaklaştırmıştı (Gözcü, 2016: s.146). Cephedeki asker kaybı, esir ve gazilerde hesaba katıldığında toplum hayatının normal seyrinde devam etmesi pek mümkün görünmüyordu. Örneğin Irak Cephesinde sadece Kütulamâre Muharebelerinde 10 bin asker hayatını kaybetmişti (Baş, 2022: s.9).

Çanakkale, Kafkasya ve Kanal Cephesi gibi savaşın ağırlaştığı, insan kaybının zirveye ulaştığı diğer cepheler ve Milli Mücadele sürecindeki üç yıllık savaş şartları da dikkate alındığında Cumhuriyet Türkiye’sinin toplumsal düzeninin yeniden inşa edilerek ivme kazanabilmesi için sosyal devlet prensiplerine dayalı kurumsal vizyona ihtiyaç vardı. Bu çerçevede Milli Mücadele sürecinin ardından 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde sosyal devlet kimliğinin ön planda olduğu modern Türkiye’nin gelecek hedefleri belirlendi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa açılış konuşmasında *“Efendiler! Uzun ihmallerle ve derin ilgisizlik ile geçen yüzyılların iktisadi yapımızda açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve memleketi bayındırlığa, millî bir rahatlığa, mutluluğa ve servete ulaştıracak yolları bulmak için gerçekleştirecek çalışmamızın çok kıymetli ve başarılı sonuçlara ulaşmasını dilerim.”* ifadelerini kullanmaktaydı. Yeni devletin,

çağın ve insan refahının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde planlanması kararlaştırıldı (Kayıran, Saygın, 2019: s.36).

### **1.İşgalden Cumhuriyete İğdir’da Siyasi Durum**

Anadolu’nun Güney Kafkasya’ya açılan kapısı konumunda bulunan İğdir coğrafyası tarih boyunca birçok savaş ve mücadeleye sahne oldu. Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusya ve İran İğdir coğrafyasına hâkim olabilmek için yüzyıllar boyunca mücadele ettiler. Nitekim 1827 yılında Türkmençay Anlaşması ile Güney Kafkasya’da hâkimiyeti büyük ölçüde lehine çeviren Çarlık Rusya, anlaşmanın on dördüncü maddesine dayanarak Karabağ ve Nahçıvan bölgelerine hâkim oldu. Bu süreçte Sürmeli bölgesini de (İğdir, Tuzluca ve Aralık) Rus hâkimiyetine geçmiş oldu (Yeşilot, 2010: s.190).

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda bölgedeki hâkimiyetini dahada genişleten Ruslar Kars’ı da ele geçirdi. Birinci Dünya Savaşı’nda stratejik açıdan önemli görülen Güney Kafkasya, Kars ve İğdir bölgelerini ele geçirmek isteyen Osmanlı İmparatorluğu hedeflediği başarıyı elde edemedi. Zira 1914 yılının Aralık ayında başlatılan Kafkas Cephesi ileri harekâtı stratejik ve siyasi açıdan doğru bir harekât olsada askeri neticeleri ağır kayıpların verildiği bir süreci beraberinde getirdi. Özellikle Sarıkamış ve çevresinde konumlanmış olan Rus ordusuna bağlı merkezler ele geçirilemedi. Kış şartlarının da etkisi ile bölgede tutunmakta zorlanan Osmanlı ordusu ikmal yolları ve demiryolu ağları ile donatılmış Rus ordusu karşısında geri çekildi. Rus ordusu Erzurum, Van, Muş ve Bitlis’e kadar ilerleyerek işgallere devam etti (Sadıgov, 2020: s.305).

Doğu Anadolu’da 1914’ten 1917’ye kadar devam eden Rus işgali Aralık 1917’de imzalanan Erzincan Mütarekesi ile sona erdi. Sovyet İhtilali ile Ruslar Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilme kararı aldı. Çarlık idaresinin yıkılması ile Rus birlikleri Birinci Dünya Savaşı’nda işgal ettiği bölgeler ve Elviye-i Selase’yi (Kars, Ardahan ve Batum) terk etti. Ancak bölgede Ermeni çeteleri Müslüman kıyımına başladı. Erzincan’dan İğdir’a kadar olan sahada büyük katliamlar yaşandı (Dayı, 1996: s.1). Rus ordusunun ardından toplanan Ermeni çeteler Müslüman köylerini yağmalayarak katliamlara girişti. Özellikle İğdir ve çevresinde büyük asayiş sorunları ortaya çıktı (Baş, 2022: s.66).

Osmanlı ordusu Erzincan Mütarekesi’nin ardından Ermeni çetelerinin faaliyetlerini engellemek ve bölgede Osmanlı idaresini yeniden tesis etmek için ileri harekâta başlamayı beklemekteydi. Şubat 1917 Devrimi’nin ardından Rus Çarı tahtından feragat etmiş ve geçici Kerenski Hükümeti kurulmuştu. Geçici hükümetin desteklediği Maveray-ı Kafkasya Komitesi adında Tiflis merkezli bir yönetim birimi tesis edildi. Aralık 1917’de Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcüler Milli Şura Hükümetleri kurdular. Kafkas Cephesi’ndeki çok başlı idari yapıları kontrol etmek isteyen askeri kurmaylar Maveray-ı Kafkasya Komitesi’ni lağvederek Maveray-ı Kafkasya Komiserliği kurdular (Bal, 2012: s.28).

Bolşevik İhtilal’in ardından Lenin liderliğindeki Ruslar savaştan çekilme kararı aldılar. 1918’de Türk, Alman ve Rus delegasyonu Brest Litovsk şehrinde bir araya geldiler. 3 Mart 1918’de Brest Litovsk Anlaşması’nı imzaladılar. Anlaşmaya göre Kafkasya’da Ruslar 1914 yılı sınırlarına kadar çekilecek, Erzurum, Van, Trabzon gibi bölgeleri Osmanlı İmparatorluğu’na bırakacaktı (Memmedli, Akgüller, 2020: s.2730).

Ancak Bolşeviklerin her ulusun kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Çarlık Rusya hâkimiyetine katılan İğdir, Kars, Batum, Ardahan gibi bölgelerde plebisit yapılacaktı. Temmuz 1918’de yapılan plebisite “87.048” kişi katıldı. 19 yaşını geçkin her erkeğin oy hakkına sahip olduğu oylamanın sonucunda “85.129” kişi Osmanlı idaresinden yana

oyunu kullandı (Gökdemir,1998: s.22). Bölgenin idari teşkilatlanması ve imarı için oluşturulan heyete Abdülhalık Bey Başkanlık etmekte, Mutasarrıf Vekilliğini Hilmi Bey yürütmekteydi. Bölgedeki idari ve mülki teşkilatlanmayı teşvik etmek amacıyla “*Tahsisat-ı Fevkalade Kanunu*” çıkarıldı. Neticede idari planlamanın savaş sürecinde aksaması, mali yetersizlikler gibi sebeplerden ötürü bölge halkı tam anlamıyla refaha kavuşturulamadı (Ural, 2011: s.655).

Osmanlı İmparatorluğu’nun İğdir bölgesinin de dâhil olduğu Elviye-i Selase coğrafyasındaki hâkimiyeti fazla uzun sürmedi. Zira 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Ancak Yakup Şevki Paşa komutasındaki 9. Ordu bölgeden çekilirken birtakım askeri ve mülki yetkilileri bölgede Milli Teşkilatlanmalar kurmak üzere destekledi (Ural, 2021: s.569). Bu çerçevede Evliye-i Selase’de Ardahan Kongreleri, Kars İslam Şurası, İğdir coğrafyasında ise Aras Türk Hükümeti kuruldu. Nihayetinde bütün Şura Hükümetleri Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti çatısı altında birleştiler. Cihangiroğlu İbrahim Bey hükümetin lideri oldu. Ancak Nisan 1919’da İngiliz birlikleri Kars merkezli hükümet binasını bastı ve yetkilileri tutuklayarak Batum’a oradanda Malta’ya götürdüler (Atnur, 2001: s.129-134).

Mondros Mütarekesi’nin ardından Anadolu’da başlayan işgal süreci İngilizlerin 1920 yılında İstanbul’u işgal ederek Meclis-i Mebusan’ı basması ile zirveye ulaştı. Mayıs 1919’da Anadolu’ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yerel örgütlenmeleri tek çatı altında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak topladı. Elviye-i Selase bu süreçte İngiliz tahakkümü altında idi. İngilizlerin Kafkasya ve Anadolu’daki politikasından güç alan Ermeni çeteleri Müslüman nüfusu katliama tabi tutarak, Büyük Ermenistan hedefi için mücadele etmekteydi (BOA.HR.SYS, 2877-71). İğdir ve çevresindeki Müslüman ahali de bu süreçte yoğun baskı, sürgün ve katliam politikasına maruz kaldı (BOA.HR.SYS, 2877-79). Nitekim Kulp (Tuzluca), Obaköy gibi İğdir coğrafyasına ait birçok yerde İslam ahali Ermeni çeteleri tarafından katledildi (Demirci, 2018: 649-650).

Bu süre zarfında Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi Milli Mücadele’nin merkezi oldu. Erzurum merkezli 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa liderliğinde 1920 yılının Eylül ayında başlayan Doğu Cephesi Harekâtı 30 Ekim’de Kars’ın, 14 Kasım’da İğdir’in Ermeni çetelerden arındırılması ile neticelendi. Türk ve Ermeni delegasyonunun görüşmeleri sonucunda 3 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması ile İğdir Türkiye sınırları içine dâhil edilmiş oldu (Erden, 2015: s.111).

## **2.Cumhuriyetin İlanı ve Sosyal Devletin Kurumsallaşması**

Ekim 1922’de işgal güçleri ile imzalanan Mudanya Mütarekesi’nin ardından Anadolu’daki savaş durumu sona erdi. Savaşın sona ermesi ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir taraftan Kasım 1922’de başlayan Lozan görüşmelerinde Türkiye’nin sınırlarını belirlemeye çalışırken bir taraftanda ülkenin yeniden imarı için çalışmaktaydı (Demirci, 2017: s.252).

Meşrutiyet Dönemi’nde çok partili seçim ve meclis çalışmaları belirli aralıklarla devam etsede Milli Mücadele Dönemi’nde Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi çalışmalarını iki ana grubun ekseninde devam ettirmişti. Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak kabul edilen Birinci Grup ve muhaliflerin oluşturduğu İkinci Grup, Büyük Millet Meclisi’nin Milli Mücadele sürecindeki faaliyetlerine katılmışlardı (Ekici, 2017: s.354). Ancak Cumhuriyete giden yolda daha dinamik bir yapıya ihtiyaç vardı. 9 Nisan 1923’te yayınlanan “*Dokuz Umde*” yeni seçim sürecinin ardından modern Türkiye’nin inşa edileceği sürecin ana ilkeleri olarak açıklandı. Dokuz Umde aynı zamanda Eylül 1923’te kurulan Halk Fırkası’nın ilk programı idi. Dokuz maddelik

beyanname millet iradesinin saygınlığı, Saltanatın kesin olarak kaldırıldığı, mali ve idari bağımsızlık gibi ilkeleri kapsamaktaydı (Hâkimiyet-i Milliye, 1923).

Mart 1923’te tamamlanan İzmir İktisat Kongresi’nin hemen ardından Nisan 1923’te seçim kararı alındı. Olağanüstü yetkilere haiz Millet Meclisi’nin yerine modern Türkiye’nin temlerinin atılmasını sağlayacak, devrimleri gerçekleştirecek ve ülkenin nihai sınırları dâhilinde olağan şartlar içinde görevini yürütecek yeni vekillerin seçilmesi planlanmaktaydı. 1 Nisan 1923’te başlayan Milletvekilliği seçim süreci 15 Ağustos 1923’te tamamlanmış oldu (Demirarslan, Bolat, 2014: s.158).

Halk Fırkası’nın ilk programında halk iradesi vurgusu yapılmış ancak ülkenin yönetim şekli konusunda kesin bir netice hâsıl olmamıştı. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilanı ile ülkenin yönetim şekli tescillenmiş oldu. Yeni Cumhuriyetin siyasi ve askeri hedeflerinin yanı sıra toplumsal düzeninin de sağlanması için çalışmalara başlandı. Nitekim Cumhuriyet Türkiye’sinin en önemli sosyal hizmet kurumları Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile İmar İskân ve Mübadele Vekâleti idi. Cumhuriyetin ilanının hemen ardından ortaya çıkan esirler, göç ve salgın hastalıklar meselesi bu iki vekâletin çözmesi gereken en önemli problemler arasında yer almaktaydı. 1923’te ülke sınırları içinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin çalışma sahasında toplam “seksen altı sağlık kuruluşu” ve “6437” yatak mevcuttu (Tekir, 2019: s.1306). Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Rıza Nur Bey’in kendi Vekâletine bağlı “Mübadele ve İmar Müdüriyet-i Umumiyesi” kurulmasına itiraz ederek her vekâlet gibi kendi sahasında çalışacağını mecliste beyan etmiş, yapılan görüşmeler neticesinde İmar İskân ve Mübadele Vekâleti’nin kurulması 13 Ekim 1923’te kabul edilmiştir. Böylece ülkenin sosyal hizmet çalışmalarının planlı şekilde yürütülerek kurumsal çerçevede yapılması kararlaştırılmış oldu (Çelebi, 2019: s.62).

Yeni kurumlar inşa edilirken, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan sosyal kurumlarda revize edilmekteydi. Nitekim Cumhuriyet Türkiye’sinin Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı en büyük sosyal kurumlardan biri de Hilal-i Ahmer Cemiyeti idi. 1868 yılından itibaren çalışmalarını yürüten cemiyet Meşrutiyet Dönemi’nde faaliyetlerine hız verirken özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi’nde çok etkin bir misyon üstlendi. 1 Kasım 1922’de Saltanat’ın kaldırılmasının ardından meclis kararı ile cemiyetin adındaki “Osmanlı” ibaresi çıkarılarak “Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti” olarak adlandırıldı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ni meşgul eden konular arasında iç ve dış ülkelerdeki savaş esirlerine yardım, göçmenler ve mübadele meselesi bulunmaktaydı. Özellikle mübadele ve göç sürecinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti çok önemli bir misyon üstlendi (Akgül, Uluğtekin, 2022: s.308-309).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin aktif olarak çalıştığı en önemli meselelerden biri de mübadillerin durumu idi. Lozan Anlaşması’nın bir parçası olarak 30 Ocak 1923’te imzalanan “Mübadele Sözleşmesi” ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki ahali değişimi resmileşti. Mübadilleri taşıyan vapurlar İstanbul, İzmir ve Ayvalık gibi mevkilere gelecek, ülkenin hemen her bölgesine nüfus tahkimatı yapılacaktı. Bunun yanında sınırların belirlenmesinin ardından diğer sınırdaş ülkelerdeki göçmenler de belirlenen protokoller kapsamında kabul edilecekti (Bozdağlıoğlu, 2014: s.19).

Ülkedeki sosyal refahın yükseltilmesi için çalışan bir diğer kurum ise Himaye-i Etfal Cemiyeti’ydi. 30 Haziran 1921’de “Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti” olarak kurulan cemiyet amacı; savaşların getirdiği yıkım ve yoksullukların ardından çaresiz kalan şehit çocukları ile kimsesiz çocukların iyileştirilmesi, eğitilmesi ve şefkatle büyütülmesi için çalışılacağı şeklinde

açıklanmaktaydı. Cemiyetin 1921’de 10 şubesi varken 1930’da şube sayısı 479’a yükselmiş durumdaydı (Sarıkaya, 2007: s.322-327).

Cumhuriyetin ilanından sonra toplumsal nizamın planlanması ve savaşların şehir, köy ve beldelede yarattığı tahribatın giderilmesi ayrıca ulaşımın sağlanması gerekiyordu. Bu kapsamda ulaşımın sağlanabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı Nafia Vekâleti’nin aktif bir şekilde çalışması gerekmektedir. Ancak demir ve karayolu ulaşım ağlarının imarı için ayrılan bütçelerin karşılanması savaş sonrasındaki süreçte yetersiz kalmaktaydı (Yıldırım, 1999: s.604). Savaş sırasında ve daha sonraki süreçte ülke içi ulaşımında kara yolları yetersiz olduğu için daha çok demiryolu ağlarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Fakat demir yolu hatları büyük oranda Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancı şirketlere verilen imtiyazlar sonucunda kurulmuştu. Bu nedenle demiryolu hatlarının kullanımı maliyet yükünü beraberinde getirmekteydi. 1924 yılında alınan millileştirme kararının ardından toplam “4137” kilometrelik demiryolu ağı devlet tekeline alındı (Bozkurt, 2021: s.684-685).

Yeni Cumhuriyetin en önemli meselelerden biri de nüfus politikasıydı. Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde Mart 1914’te yapılan sayımda Misak-ı Milli sınırları içinde “14.118.968” olduğu tespit edildi. Bazı deneme sayımları ile bina ve sokakların numaralandırılmasının ardından nüfus sayım hazırlıkları tamamlandı (Köse, 2010: s.26). Cumhuriyet Dönemi’nde ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapıldı. Sınırlar dâhilindeki toplam nüfus “13.464.564” olarak saptandı. Böylece Cumhuriyet Türkiyesi’nin sosyal devlet kimliğini oluşturacak çalışmaların temelleri atılarak her bölgeye karakteristik yapısına göre sosyal devlet ilkesi çerçevesinde hizmet götürülmeye başlandı (Kaştan, 2010: s.66).

### **3.Cumhuriyetin Sosyal Politikaları ve Iğdır’daki Yansımaları**

Iğdır ve çevresinin işgal ve katliam sürecinin ardından toparlanması kolay değildi. Zira Batı Cephesi’nde Yunan kuvvetleri ile askeri çatışmalar devam ediyor, yetersiz olan Milli Mücadele’nin ekonomik kaynakları da savaşın olduğu bölgede kullanılıyordu. Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın merkezi idareye gönderdiği bilgi telgraflarında Iğdır ve çevresinde yirmi bir yerleşim bölgesinin Ermeni çetelerinin katliamına maruz kaldığını ifade etmekteydi (Karabekir, 2019: s. 624).

Iğdır’da işgal ve katliam sürecinin ardından TBMM Hükümeti’ni bekleyen bir dizi sorun bulunmaktaydı. Zira Iğdır coğrafyasında asayişsizlik had safhaya ulaşmış, halk sefalet içinde, sınır hattının belirlenmesi süreci de devam etmekteydi. TBMM Hükümeti bölgedeki açlık ve sefaleti gözeterik bölge halkının ekonomik ve sosyal refahı iyileştirilinceye kadar vergi alınmamasını kararlaştırdı (BCA.30-18-1-1/4-55-14). Ayrıca halkın açlık ve yoksulluk içinde olmasından dolayı yardım yapılması gerektiği bölge idarecilerine bildirildi (BCA.30-18-1-1/5-14-3).

Aralık 1920’de devam eden Gümrü Anlaşması görüşmelerinde Ermenilerin Iğdır bölgesindeki en büyük talepleri Kulp’ta (Tuzluca) bulunan tuz mağaralarından faydalanmaktı. Ancak görüşmelerde Türk Heyeti’ne başkanlık eden Kazım Karabekir Paşa bölgenin refahı için çok önemli bir işleve sahip olan tuz madenlerinin Ermenilere verilmesinin mümkün olmadığını belirterek talepleri geri çevirdi (Karabekir, 2019: s.1912).

Ocak 1922 itibarıyla Erzurum merkezli 9. Kolorduya bağlı 11. Kafkas Tümeni Iğdır ve çevresinde konuşlandırıldı. Tümendeki subay sayısı “44”, asker sayısı “426” idi. Iğdır merkeze konuşlandırılan sınır alayı Iğdır, Kulp (Tuzluca), Gökçeli hattında bulunmaktaydı (Türk,1995: s.277). 1922 Mayıs ayında Iğdır’ı ziyaret eden Kazım Karabekir Paşa’ya Belediye idarecileri Iğdır

merkezdeki ev sayısını “400”, askeri kaynakların ise “305” olduğu bilgisini vermektedir (Akandere, 2021: s.64).

Cumhuriyetin ilanının ardından ülke idaresi vilayet, kaza, nahiye ve köy şeklinde yeniden teşkilatlandırıldı. 1925 yılında adli teşkilat dâhil bütün mülki idare tesis edilerek, faaliyete geçirilmeye çalışıldı (BCA.30-10-0-0/27-155-12). 1934 yılına kadar Beyazıt Vilayeti’ne bağlanan İğdır Kazası (BCA.30-18-1-2/44-30-3), 1934 yılından itibaren Kars’a bağlandı. Rus hâkimiyetinde 1908’de yapılan son nüfus sayımında İğdır’daki toplam nüfus “120.641” olarak kaydedilmektedir. Cumhuriyet Türkiye’si’nin ilk nüfus sayımı 1927’de ise İğdır nüfusu “36.002” olarak tespit edildi (Şimşek, 2018: s.187).

Cumhuriyetin milli kimlik politikası gereği Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslim, Gayrimüslim, Ümmet gibi din temelli kavramlar üzerinden sınıflandırılmaktaydı (Güneş, 2018: s.348). Cumhuriyet Dönemi’nde vatandaşlık kavramı ve milli kültür çerçevesinde sınıfsız bir toplum oluşturmak hedeflenmekteydi (Attar, 2004: s.651). Bu çerçevede İğdır gibi sınır vilayetlerde toplumsal birlik ve dayanışmaya yardımcı olacak politikalar üretmek üzere milli bilinci yüksek aydınları bölge mebusu olarak görevlendirilmekteydi (Atlı, 2014: s.204-209).

Özellikle Kafkasya’dan gelen Müslüman muhacirlerin göçü; Kars, Ardahan, İğdır ve Artvin’deki demografik yapının nitelik ve niceliğini değiştirmekteydi. Nitekim 1921’de imzalanan Kars Antlaşması’na göre Ermenistan’daki Müslüman ahalinin Türkiye’ye göç etmesine müsaade edilmişti. Bu süreçte Ermeni idaresinden memnun olmayan Müslüman ahali akın akın sınır vilayetlere göç etmekteydi (Ural, Arslan, 2016: s.511). Ermenistan coğrafyasından göç eden Müslüman ahalinin yerleştirildiği bölgelerden biri de İğdır coğrafyası idi. Kars Antlaşması 1921’de imzalanmasına rağmen Ermenistan’dan İğdır’a devam eden göç süreci kabileler halinde 1926 yılında dahi gerçekleşmeye devam etmekteydi (BCA.36009-142286).

Ermenistan coğrafyasından sınır vilayetlere gelen muhacirlerin karşılaştığı en büyük problemlerin başında ise barınma ve yiyecek sıkıntısı gelmekteydi. Müslüman muhacirlerin eşya ve hayvanları ile birlikte Türkiye’ye göç etmelerine izin verilmekte ancak yolda karşılaşılan olumsuz koşullar, yerleştirildikleri bölgeye aşına olamamaları entegrasyon sürecini uzatmaktaydı. Bu nedenle tarıma elverişli İğdır Ovası’nda tarım yapılmasını desteklemek için muhacirlere merkezi bütçeden ayrılan ödenekler tahsis edilmekteydi (BCA.272-0-0-12/41-46-19). Muhacir göçünün ardından bölgede artan salgın hastalıklar, hayvan hastalıkları merkezi idareye rapor edilmekte, gereken tedbirler alınmaya çalışılmaktaydı. Gelen muhacirler, hayvan hastalıklarını İğdır bölgesine taşımamak için yük hayvanları dışındaki hayvanlarını satarak nakde çevirmekteydi (BCA.571/36009-142286-24).

Sovyetler Birliği ile yapılan ticaret İğdır’ın kalkınması ve gelişmesi açısından çok önemli idi. İğdır Ovası’nın pamuk ve pirinç üretiminin yanı sıra yükseltinin fazla olduğu bölgelerde arpa ve buğday önemli gelir kaynağı arasında yer almaktaydı. Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Esat Bey’in 1926’da hazırladığı raporda pamuk üretimini İğdır’ın geleceğini şekillendirecek stratejik bir ürün olarak kaydetmekteydi (Özkal, 2022: s.61). Sovyetlerden alınan pamuk tohumları Trabzon’dan İğdır’a sevk edilmekte, pamuk tarımının teşviki için çiftçiye dağıtılmaktaydı (BCA.30-18-1-1/13-28-9). Yine benzer şekilde 1924’te İğdır’a en yakın Moskova Pamuk Şirketi’nin Erivan Şubesi üzerinden pamuk tohumu satın alınması planlanmaktaydı (BCA.571/305801-1412017-86).

Serdarabat Barajı’nın inşa edilmesi, İğdır Ovası’nın sulanmasında kullanılması ve çiftçinin desteklenmesi planlanmaktaydı (BCA.571/34812-137261-2). 1927’de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ticaret anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın protokollerinden biri de sınır



hattındaki su haklarının yeniden düzenlenmesini içermekteydi. Protokolde Aras Nehri üzerinde ulaşım yapılması, suyun tarımda kullanılması ve hayvanların suyu tüketebilmesine olanak tanınması gibi meselelerin karşılıklı yarar çerçevesinde düzenlenmesini kapsamaktaydı (Benhür, 2008: s.137).

Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki protokole göre Serdarabat Barajı, Kara Kale Köprüsü'nden nehrin kaynağına doğru uzanacak şekilde "1400 metre uzunluğunda ve 800 metre genişliğinde" olacak şekilde tasarlandı (Başkaya, 2012: s.759). Bir taraftanda 1930 yılından itibaren İğdır'da şube açan Ziraat Bankası aracılığı ile çiftçilere ekonomik destek sağlanması hedeflenmekteydi (Altan, 2020: s.637). Ancak Serdarabat Barajı'nın 1930 yılında faaliyete geçirilmesine rağmen Başvekil İsmet Paşa'nın 1935'deki Doğu Gezisi'nde üzerinde ısrarla durduğu asıl mesele, suyun barajdan alınarak ovaya dağıtılmasında kullanılacak kanal hatlarının olmamasıydı. Başvekil, raporunda; Rus tarafının suyu gayet verimli kullandığını ve kanallar vasıtası ile gereken verimi elde ettiğini vurgulamaktaydı. Başvekil, Sovyetlerden alınacak demir ve çimento ile Türk tarafı içinde baraj kapakları inşa edilebileceğini, ücretinde gerekirse dönüm başı sulama ücreti karşılığında halktan alınabileceğini aktarmaktaydı (Başkaya, 2012: s.761). Ancak sulama kanallarının tam anlamı ile inşası uzun yılları bulacaktı (BCA.571/35765-140814-37).

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ticari faaliyetin yürütüldüğü Markara Köprüsü İğdır'ın refahı açısından önemli bir gelir kapısı idi. İğdır'ın kuzeyinde bir saatlik mesafede bulunan Markara Köprüsü'nden önemli miktarda vergi geliri elde edilmekteydi (BCA. 571/35801-141221-1). Erivan ile İğdır arasına telgraf hattı kurularak iki sınırdaş ülke arasındaki iletişim İğdır'dan yapılmıyordu (BCA.571/35800-141301-27). İğdır Ovası'nda yetiştirilen pamuk, Sovyetler Birliği'ne ihraç edilmekteydi. Nitekim 1928 yılında İğdır pamuğunun ihracı sırasında tespit edilen "Kızıl Kurt Hastalığı" nedeniyle Sovyet ve Türk uzmanlar bölgedeki ürünleri inceleyerek gereken bilgiler, rapor etmekteydi (BCA. 571/305801-141217-9).

İğdır pamuğu karayolu vasıtası ile en yakın demiryolu ağlarına ulaştırılmakta, Sovyet toprakları üzerinden Batum'a sevk edilerek ihraç edilmekteydi (BCA.571/35986-141977-317). Gümrükten geçerek Ermeni kökenli Sovyet vatandaşları ve yerel Ermeni Hükümeti gereken ihtiyaçlarını İğdır'dan karşılamaktaydı. İğdır'dan pamuk ve çeşitli miktarda hububat ihraç edilirken, karşılığında gazyağı gibi yakıt ihtiyacını karşılayacak ürünler temin edilmekteydi (BCA. 571/35986-141976-94).

İğdır coğrafyasının sınırlarını çizen Gümrü Anlaşması'nın imzalandığı 1920 yılından 1935'e kadar geçen süre zarfında İğdır ve çevresinde muhacirler sorunu, sınır kontrolü, asayiş problemlerinin yanı sıra içme suyu ve sıtma hastalığı da önemli sosyal sorunların başında gelmekteydi. 1930'da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik (Saydam) Beyin Başvekâlete gönderdiği yazıda Erkânıharbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa'dan kendisine gelen talebi incelendiğini İğdır'da sıtma hastalığının ileri dereceye ulaştığını belirtmekteydi. Ancak gereken müdahalenin yapılabilmesinin, İğdır'ın uzak mesafesinden dolayı mümkün olmadığını belirtmekteydi (BCA. 30-10-0-0/177-220-17).

1935 yılında Nafia Vekâleti'ne gönderilen raporda ise yıllardır İğdır'ın içme suyunun Aras Nehri'nden açılan küçük arklardan temin edildiği, içme suyunun pis ve kullanılamaz olduğu belirtilmekteydi. Basit usuller ile sudaki kum ve taşın arındırıldığını, bununda salgın hastalıklara yol açtığı ifade edilmekteydi. İçme suyunun İğdır Kaza merkezine yaklaşık on kilometre mesafede bulunan "Orkof Menbai'ndan" (Suveren) temin edilmesi önerilmekteydi. İğdır Kazasına on kilometre uzaklıkta bulunan kaynağından alınacak suyun taşınması için boruların Rusya'dan temin edilebileceği belirtilmekteydi (BCA. 30-10-0-0/157-106-13/163; Ek-1).

Cumhuriyet Türkiye’si’nin onuncu yılının ardından askeri mücadele ve harcamaların yerini daha çok sosyal meseleler almıştı. Nitekim İğdır’da da özellikle göçten kaynaklı sorunlar büyük ölçüde azalmış, İğdır Kazası’ndaki yerleşim problemleri çözülmüştü. 1936’da kayda alınan raporda İğdır merkezde toplam “326 evde ikamet eden 1639 nüfusun bulunduğu, kasabadaki muhacirlere 134 ev, 48 ev yeri, 10 dükkân, 8 dükkân yeri ile 13.503 dekar arazi” verildiği belirtilmekteydi. İğdır’a bağlı köylerde ise “623 evde ikamet eden 3.473 nüfusa 573 ev, 58 ev yeri, 27 dükkân ile 33.523 dekar arazinin” tapulaştırıldığı ifade edilmekteydi. Bu çalışmalarından Mülkiye Müfettişi Sabit Bey’in takdir edilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı (BCA. 30-10-0-0/70-463-10).

Cumhuriyet Türkiye’si’nin en önemli kurumlarından biri de Halkevleri idi. Milli ilkelere bağlı ulus devlet kimliğine uygun şekilde toplumun bilinçlendirilmesinde Halkevleri önemli bir rol üstlendi (Demircioğlu, 2015: s.30). 1934 yılında açılan İğdır Halkevi de dil ve edebiyat, güzel sanatlar, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri, kütüphane, köycülük, tarih gibi alanlarda toplumun gelişmesi için çaba harcamaktaydı. “400” adetten fazla kitabın bulunduğu kütüphane inşa edilerek okuma yazma seferberliğine katkıda bulunuldu. İzci grupları ve atlı birlikler kurularak spor alışkanlığı oluşturulmaya çalışıldı ( Tunç, 1918: s. 44).

#### 4.İğdır’da Toplumsal Düzenin Denetimi

Cumhuriyetin ilk yıllarında İğdır’daki en büyük problemlerin başında sınır güvenliği ve asayiş sorunları gelmekteydi. Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Anlaşması ile sınırların belirlenmiş olmasına karşın sınır hattındaki krokilerin tam olarak tespiti yapılamamıştı. Zira Milli Mücadele süreci birçok cephede devam etmekteydi. Ancak 1925 yılında sınır hattının belirlenmesi için görüşmelerin yapılacağı Markara Köprüsü yakınlarına “Şark Tahdid-i Hudut Komisyonu Merkezi” kurulabilmişti (BCA.34635-136482-3). Bu süreçte merkezi idare ile İğdır’daki idari ve askeri makamlar arasında yapılan yazışmalarda “İğdır’ın müstesna vaziyeti ve stratejik öneminden” bahsedilmekteydi. Özellikle Sovyetler Birliği’ne bağlı Ermenistan Hükümeti’nin Ağrı Dağı’nı hükümet armasında kullanmak istediği, dolayısıyla bölgenin hassas ve titiz bir şekilde kontrol edilmesi gerektiğinin altı çizilmekteydi (BCA.34635-136484-6).

Sınır hattın kontrolü Aras Nehri’nin konumu ve Ağrı Dağı’nın sarp kesimlerinde oldukça zordu. Bölgede yaygın küçükbaş hayvan sürülerinin otlak alanlarını genişletmek isteyen köylülerin yaz ve sonbahar aylarında sınır ihlalleri yaptığı kayıt altına alınmaktaydı. Nitekim 1931 yılında Dâhiliye Vekâletine gönderilen raporda, Rus birlikleri tarafından Aralık ilçesi Tazeköy mevkiinde bir Türk çobanının sınırda öldürüldüğü bildirilmekteydi (BCA. 30-10-0-0/248-676-10). Konargöçer şekilde ikamet eden aşiretler ve birtakım çeteler sınır ihlali yapmakta, Ermenistan coğrafyasında yer alan köylere saldırmaktaydı. Örneğin 1923 yılında İğdır sınır hattında göçebe vaziyette ikamet eden “7 bin” nüfuslu Celali Aşireti’nin sık sık sınır ihlali yaptığı, aşiretin sınır hattından daha uzak bölgelerde ikamet ettirilmesinin uygun olacağı rapor edilmekteydi (BCA.30-18-1-1/6-46-3). Yine 1926’da İğdır sınır boylarında faaliyet yürüten bir çetenin Ermenistan sınırını geçerek gasp ve kaçakçılık yaptığı ve ardından Türkiye’ye geri döndükleri belirtilmekteydi (BCA.571/34503/135449/3). Diplomatik yazışmalara yansıyan bir başka raporda da 1926’da Ermenistan coğrafyasında faaliyet gösteren bir çetenin İğdır’ın sınır köylerine saldırdığı, hayvan ve eşya gasp ettikleri belirtilmekteydi. Türk tarafı “Miroğlu Hasan, Ali Oğlu Hamid, Hasan Oğlu Hamid, Ali Oğlu Paşa, Koto Oğlu Paşa, Ahmet Oğlu Nebi’nin” tazminat isteklerinin karşılanması talep edilmekteydi (BCA. 571/34503-135449-36).

İğdır ve çevresindeki asayiş sorunları diplomatik krize davetiye çıkarmakta, sınır karakollarının işini zorlaştırmaktaydı. Örneğin 1923 yılında Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, Türk Hariciye Nezaretine verdiği notada İğdır bölgesinden gelen bir grup çetenin “Talin Köyünü”

yağmaladıkları ve çeşitli cinayetler işlediklerini belirterek gereken zararın karşılanması için tazminat talep etmekteydi (BCA. 571/34440). Yine 1923 yılında Iğdır coğrafyasından sınırı geçen, bir çetenin Sovyet hâkimiyetindeki “Arpagöl” mevkiine baskın yaptığı ve bir Sovyet askerini öldürdüğü, bu nedenle tazminat talep edildiği kaydedilmekteydi (BCA. 571/34440-135541-14).

Iğdır’ın hem Ermenistan coğrafyasına hem de İran sınır hattına yakın olması Aras Nehri’nin çizdiği sınırın kontrolünü güçleştirmekteydi. Ağrı Dağı’nın yüksek, sarp ve kayalık kesimlerinde çetelerin rahatça barınabilecekleri mağaralar olması askeri birliklerin eşkıya takibini ve İran sınır hattını kontrol etmesini zorlaştırmaktaydı. Özellikle sınır boyunca uzanan yolların güvenliğini sağlamak kolay değildi. Örneğin 1929 yılına ait bir raporda altı yolcunun soyulduğu, soygunu yapan eşkiyalardan iki kişinin yakalandığı kayda geçirilmişti (BCA.30-10-0-0/127-913-30).

Ağrı Dağı ve çevresinde asayişin sağlanamaması uzun sürecek bölgesel bir sorunun kaynağı niteliğindedir. Zira 1926 ile 1930 yılları arasında devam eden Ağrı İsyanlarının etkileri Iğdır’ın kırsal kesimlerinde de yansımaktaydı. Türkiye, İran ve Ermenistan’ın kesiştiği noktada bulunan Ağrı Dağı ve Iğdır coğrafyası kırsalındaki göçebe nüfusun devlet idaresi tarafından zorunlu ikamete tabi tutulması veya kontrol altına alınması kısa sürede mümkün değildi. Ancak uzun soluklu askeri mücadelenin sonunda toplumsal denetim mümkün olacaktı. Nitekim askeri ve mülki kaynakların yaptığı yazışmalarda Iğdır’ın Ağrı İsyanlarına müdahale edilen merkezlerden biri olduğu ve askeri birliklerin iâşe ve barınma ihtiyaçları için kullanılacak çoğu envanterin Iğdır’dan satın alınmasının uygun olacağı belirtilmekteydi (BCA.30-18-1-2-/9-16-7).

## Sonuç

Iğdır coğrafyası yüzyıllar boyunca Anadolu’nun Güney Kafkasya’ya açılan kapısı konumunda olmuş ve bu nedenle de birçok kavim ve ordu bu bölgede hâkimiyet kurmak istemiştir. Son iki yüzyılda Türk, Rus ve İran imparatorluklarının mücadele sahası olan Iğdır, Cumhuriyet Türkiye’sinin temellerinin atıldığı süreçte de Rus, Türk ve Ermeni kavimlerinin yanı sıra İngilizlerin de bölgede etkin olduğu bir mücadele sürecinden geçmiştir. Nitekim Rusların yaklaşık doksan yıldır hâkimiyet kurduğu Iğdır coğrafyası, Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru 1917 Bolşevik Devrimi’nin ardından bölgeden çekilmesi, Iğdır ve çevresindeki kargaşayı daha da artmıştır. Bir taraftan Rus Ordusu’nun bölgeden çekilmesini fırsat bilen Ermeni çeteleri Müslüman ahaliyi sürgün ve katliama tabi tutarak etnik temizlik yapmaya çalışırken bir taraftan da bölgede hâkimiyet kurmak istemiştir.

Aralık 1917 Erzincan Mütarekesi’nin ardından bölgeden çekilen Rus Ordusu’nun bıraktığı boşluğu Osmanlı ordusu doldurmaya çalıştı. Ancak İngilizlerin Osmanlı ordusunu dağıtma girişimi bölgenin kaderini tekrar Ermeni çetelerinin eline bırakmış oldu. 1917 Aralık ayından 1920 Aralık ayına kadar devam eden süreçte Müslüman ahali büyük sıkıntılar ile karşı karşıya kaldı. Gümrü Anlaşması’nın ardından bölgedeki sınırlar kâğıt üzerinde tespit edilmiş olmasına rağmen 1925 yılına kadar sınır güvenliği, asayiş gibi konularda kesin bir otorite kurulamadı. Bir yandan da sınırın karşı tarafında kalan Müslüman ahali Iğdır ve çevresine göç etmeye başladı. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanının ardından yeni kurulan sosyal kurumlar Iğdır’da nüfusun iskânı, salgın hastalıklar ile mücadele, şehrin imarı, temiz içme suyu, Iğdır Ovasının ekimi, dikimi ve sulanması gibi birçok konuda ilerleme kaydetmeye çalıştı.

Cumhuriyetin 10. yılının ardından Iğdır Kazası’nın imarı, nüfusu, yerleşim düzeni, üretimi önemli aşamalar kaydetti. Markara Köprüsü üzerinden yapılan ticaret, Ziraat Bankası şubesinin açılarak

çiftçiye kredi desteği sağlanması, sosyal düzenin tertibi, önemli ölçüde ekonomik ve sosyal refahın kapılarını araladı. Ancak kırsalda yarı göçebe hayat süren, küçükbaş hayvancılık ile uğraşan nüfusun kontrolü ve denetimi gibi konularda zaman zaman yerel idare yetersiz kaldı. Zira sınırın önemli bir kısmını oluşturan Aras Nehri'nin seviyesinin düştüğü yaz aylarında yapılan kaçak geçişler, sınırın her iki tarafında da gerçekleşen karşılıklı çete soygunları bölgedeki refah ve huzuru sarsan en önemli sosyal etkenlerin başında gelmekteydi.

Ağrı Dağı'nın sarp kayalıkları eşkiya takibini zorlaştırmakta, birtakım soygun ve cinayet vakalarının önünde engel teşkil etmekteydi. Neticede Cumhuriyet Türkiye'si'nin gelişim sürecine paralel olarak İğdir coğrafyasındaki toplumun ilerleme kaydetmesi sağlandı. 1930'lu yıllardan sonra kurulan halkevleri ve halkodaları toplumun bilinçlenmesinin önündeki en büyük umut ışığı oldu ve Cumhuriyet vatandaşı yetiştirilmesi için büyük adımların atılmasını sağladı.

## Kaynakça

### Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)

### Telif Eserler

- Atnur, İ. E. (2001) Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atlı, C. (2014). Kars'ta Siyasi Hayat, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Alake, M. (2011). İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İnkilemine Dair Teorik Tartışmalar. Gazi Akademik Bakış, 5(9), 1-30.
- Altan, S. (2020). Cumhuriyet Dönemi Kentsel Kalkınma Çalışmaları: İğdir Örneği (1925-1955). Tarih Araştırmaları Dergisi, 39(67), 625-644.
- Akandere, O. (2021). Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Sağ Cenah Teftiş Seyahati (13-26 Mayıs 1922). BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 3(1), 57-69.
- Attar, Aygün. Ulus Devlete Geçiş Süreci Ve Türkiye Cumhuriyetinin Üniter Yapısı. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 20, sy. 60 (Kasım 2004): 643-58.
- Baş, H. (2022). Birinci Dünya Savaşında Irak-İran Cephesi İaşe ve Sağlık Hizmetleri. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baş, H. (2022). Bir Sınır Kent İğdir'in Osmanlı Devleti İçin Önemi (1828-1914). *Doğal ve Beşeri Bilimler Açısından İğdir-I*, ed. T. Aydın, Astana Yayınları, 49-76.
- Bal, H. (2012). Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları(5), 25-51.
- Başkaya, M. (2014), Cumhuriyetin ilk yıllarında İğdir'da Pamuk Ziraatı ve Serdarabat Barajı Meselesi, I. Uluslararası İğdir Sempozyumu, Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı, ed. C. Atlı, Salkımsöğüt Yayınevi, 748-771.
- Bozkurt, B. (2021). Erken Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Millileştirilmesi: Anadolu Demiryolları ve Mersin- Tarsus- Adana Hattının Satın Alınması. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(71), 679-702.
- Benhür Ç. (2008). Stalin Dönemi Türk -Rus İlişkileri (1924-1953), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi.

- Demirci, H. (2017). 24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanne) Barış Andlaşması'nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi. *Anasay(2)*, 247-263.
- Demirci, H. (2018). Arşiv Belgelerine Göre İğdır ve Civarındaki Müslüman Türklere Ermeniler Tarafından Yapılan Mezalim (1919-1920). *Kültür ve Tarih Bağlamında İğdır Uluslararası Sempozyumu*, 635-656.
- Demiraslan, T. Bolat, B.S. (2014). 1923 Seçimleri ve Basın. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(36), 140-165.
- Dayı, S. E. (2010). 1918-1920 Yılları Arasında İğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(5)*.
- Demircioğlu, A. (2015). İğdır Halkevi'nin Açılması ve Faaliyetleri, *Atatürk Dergisi* 4(2), 28-50.
- Erden, Ö. (2015). Türk- Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri (26 Kasım – 2 Aralık 1920). *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 93-115.
- Ekici, Y. (2017). Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 249-360.
- Çelebi, E. (2019). Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı Ve Faaliyetleri. *Hiper Yayın*.
- Çetinkaya, S. B. (2022). Bir Devlet Tipi Olarak Patrimonyal ve Neopatrimonyal Devlet Kavramlarının İmkânı. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 11(21), 1-18.
- Gözcü, Alev. "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16, Sy. 32 (Ağustos 2016): 133-67.
- Gökdemir, A. E. (1998). *Cenûbi Garb-i Kafkas Hükümeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Güneş, M. (2018). Varlık ve Meşruiyet Kaynağı Olarak Din ve İnançın Devlet ve Toplum İçindeki Yeri: Osmanlı Devleti Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 343-361.
- Kansu, A. (2023). *1908 Devrimi. İletişim Yayınları*.
- Kayıran, M. ve Saygın, S. (2019). İzmir İktisat Kongresi. *Türk Dünyası Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3(5), 27-70.
- Karal, S.A. ve Uluğtekin, M., (2002). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*. TDV. Yayınları.
- Kaştan, Y. (2010). Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 65-76.
- Köse, M.(2010). *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Memmedli, M. Akgüller, H. "Brest Litovsk Barış Antlaşması'nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)". *Belgi Dergisi* 2, sy. 20 (Temmuz 2020): 2713-34.
- Tekir, S. (2019), Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930). *Belgi Dergisi*, 2(18), 1301-1326.
- Türk İstiklal Harbi-III*, (1995). Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Özbek, N. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*. İletişim Yayınları.
- Özel Özcan, M. S. (2019). Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi. *Ekonomi İşletme Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(1), 49-62.
- Özkal, İ. (2022). *İğdır'da Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1923-1970)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

- Şimşek, O. (2018). İğdir İlinin Nüfus Özellikleri. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5(14), 180-210.
- Tunç, B. (2018). İğdir Halkevi ve Faaliyetleri. Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi, 5(16), 36-51.
- Ural, S. (2011). Kurtuluşan Mondros Mütarekesi’ne Elviye-i Selâse’de Yaşanan Sorunlar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 47, 647-676.
- Ural, S. (2011). “Kafkasya Güç Mücadelesinde İngiltere’nin Ermenistan Politikası”, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu*, 2021, 543-580.
- Ural, S. ve Arslan, N. (2016). Atatürk Dönemi İğdir’da Nüfus Sayımları (1923-1938), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018, 503-529.
- Sadıgov, R. (2020). Birinci Dünya Savaşı’nda Erzurum’un İşgali: Rus Basını ve Literatürüne Göre İşgalin Rusya’da ve Dünyada Yankılanması. *Osmanlı Araştırmaları*, 55(55), 218-318.
- Sarıkaya, M. (2010). Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-İ Etfal Cemiyeti. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(34), 321-338.
- Yıldırım, İsmail. “Cumhuriyet Dönemi Demiryolu İnşaatlarının Mali Kaynakları Ve İlk İç Borçlanmalar (1923-1950)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15, sy. 44 (Temmuz 2021): 603-26.
- Yeşilot, O. (2010). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 187-199.
- Zaferden Saadete Ulaşmak İçin Etrafında Toplanacağımız Umdeler. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1920.

### **Çalışma Beyanı**

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

### **Destek ve Teşekkür**

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

**EKLER**

**Ek-1 1935 Yılında Hazırlanan İğdir Ovası Haritası**

(BCA. 30-10-0-0/157-106-13/16)

